

INLEIDING TOT DE RELIGIEUZE NUMISMATIEK

De religieuze numismatiek kent twee grote categorieën : de gelegenheidsmedailles en de devotiemedailles.

De studie ervan is uiterst boeiend, omdat wij ermee belanden in een haast onontgonnen terrein en ergens terecht komen in een niemandsland tussen volk Kunde en kunstgeschiedenis, godgeleerdheid, sociologie en numismatiek (1).

De officieel gevestigde Munt- en Penningkunde heeft al te veel de medailles - en dan zeker de religieuze - als quantité négligeable bejegend.

Nog niet zo lang geleden schreef een gezaghebbend auteur over de religieuze medailles : "*Chacun sait que les numismates les dédaignent*" (2).

Wij vinden het dan ook erg prettig regelmatig over de devotiemedailles te schrijven, omdat wij daarmee een poging doen, in eerste instantie tot eerherstel van het Assepoesje uit de numismatiek en tevens tot openbaring van een ongekende rijkdom.

Reeds van in de oudste culturen moesten de magische krachten van amuletten en talismans de drager geluk brengen en hem beschermen tegen allerlei gevaren, ziekte en toverij.

De Kerk, die altijd gepoogd heeft de diep ingewortelde uitingen van paganisme en bijgeloof te kerstenen, verving ze door religieuze medailles, die hemelse bescherming moesten brengen, zowel in de stoffelijke gevaren : ziekte en oorlog b.v., als in de geestelijke : bekoring en zonde.

Ze werden tevens aangewend om de godsvrucht aan te moedigen en om uiting te geven aan het geloof en het vertrouwen in God en zijn heiligen, die - elk met zijn specialiteit - 's mensen voorsprekers zijn bij de Allerhoogste.

Zo kwam de Kerk tegemoet aan het altijd eender verlangen van het mensenhart, dat van in de eertijden tot op onze dagen één zelfde vrees en één zelfde hoop koestert.

Deze medailles stellen niet enkel personen voor, zoals Christus, Maria en de gelukzaligen, maar ook scènes uit de heilsgeschiedenis, merkwaardige feiten uit het leven van de Kerk : canonisaties, dogmaverklaringen, jubilea of mirakelen, evenals episodes uit de vitae van de schutspatronen.

Ook de mijlpalen op de weg die de gelovige af te leggen heeft van in de wieg tot aan het graf werden gememoreerd : doopsel, communie, vormsel, priesterschap en huwelijk, mitsgader de opname in broederschap of congregatie.

Hadden ze bovendien in de genadeoorden de vereerde beelden of relikwieën aangeraakt - wat met allerlei bedevaartsouvenirs gebeurde - dan waren ze als een verlengstuk van het sacrale, dat mee naar huis genomen werd.

Voor de eenvoudige man was het moeilijk de grens te trekken tussen geloof en bijgeloof.

Uit Bohemen kwamen de z.g. pestthalers, met op een zijde de slang van Mozes en op de andere een kruis, die de dragers vrijwaarden van de "zwarte dood" : de pest.

Matrozen droegen aan een halsketting een medaille waarop Jezus

met zijn apostelen afgebeeld was, toen Hij de storm op het meer van Genezareth bedaarde (3).

Sint-Hubertus beschermde tegen de hondsdolheid en Sint-Donatus vrijwaarde voor bliksemslag.

Fel vereerd in onze streken, werden hun medailles hier dan ook veel gedragen.

De gewoonte kruisen en medailles aan een halsketting te dragen, op het hoofddeksel te naaien of op de kleding te hechten, dateert uit de eerste eeuwen van het christendom, zoals b.v. blijkt uit vondsten in Carthago en in de catacomben te Rome.

De oudste medailles werden op individuele bestelling gegraveerd. Zij vertoonden o.m. een Christusmonogram, de beeltenissen van de H.H. Petrus en Paulus, de marteldood van de H. Laurentius en het offer van Abraham.

De heilige Germanus, bisschop van Auxerre (380-448), verhaalt dat hij een medaille rond de hals hing van een achtjarige herderinnetje, dat de gelofte van kuisheid afgelegd had.

Het was de latere Sinte-Genoveva (ca. 422-502), die Parijs beschermde tegen de invallen van de Hunnen en daarom de patrones van de stad zou worden.

Volgens de legende viel er een koperen muntstuk uit de hemel: het was met een gaatje doorboord en op een zijde stond een kruis getekend (4).

Giraldus Cambrensis (ca. 1146-1223), een geestelijke die de eerste kruistocht predikte in het Land van Wales en er de administrator was van het koninkrijk gedurende de afwezigheid van Richard Leeuwenhart, schrijft dat hij met zijn gezellen rond 1180 ter bedevaart toog naar het graf van St.-Thomas Becket te Canterbury. Het was amper een tiental jaren na de marteldood van de aartsbisschop, die reeds in 1173 gecanoniseerd werd.

Bij hun terugkeer naar Londen droegen zij medailles van deze heilige aan een ketting rond de hals (5).

Tijdens de middeleeuwen waren pelgrimages een massafenomeen. Bedevaarten en boetstochten brachten grote groepen mannen en vrouwen op de been, meestal op verre en soms gevaarlijke wegen. Wij kunnen het ons thans moeilijk realiseren, maar in Wilsnack b.v. - een stadje halverwege Harburg en Berlijn - dat aan het einde van de 14de eeuw amper 1.000 inwoners telde, kwamen er toen jaarlijks ongeveer 100.000 pelgrims het H. Bloed vereren (6).

2

3

4

5

1986

In Einsiedeln - een Mariaoord ten zuiden van het Zürichermeer - werden in september 1466 - op veertien dagen tijds - niet minder dan 130.000 gedachtenissen verkocht (?).

Volgens een kroniekschrijver hebben talrijke bedevaarders geweest, toen in 1519 de volkstoesloop "Zu der schönen Maria" te Regensburg - in Beieren - zo enorm was, dat er niet genoeg pelgrimstekens voorradig waren (8).

Waarschijnlijk was Albrecht Altdörfer (ca. 1480-1538), schilder, graveur en architect, veelbelovend leerling van A. Dürer, er de ontwerper van.

Waar veel volk bij mekaar dromt, is het klimaat gunstig voor gesjacher in allerlei religieuze souvenirs.

Het is zo van alle tijden en bij alle volkeren.

Want het is algemeen menselijk dat pelgrims zowel als toeristen - en hoe dikwijls smelten bedevaart en uitstap niet samen - een tastbare herinnering aan hun tocht mee naar huis willen nemen. Een mooie illustratie van die dualiteit : devotie- recreatie is de medaille geslagen bij de "toning" van de Heilige Rok te Trier in 1891, met op de voorzijde het kleed zonder naad dat Christus droeg tot aan zijn kruisiging en op de keerzijde de Romeinse Porta Nigra, de beroemde toeristische attractie van de stad.

Onder de religieuze souvenirs nemen de pelgrimstekens - en bij ons later ook de bedevaartvaantjes - de voornaamste plaats in. De eerste pelgrimstekens dateren uit het midden van de 12de eeuw. Het zijn gegoten plaatjes, in goedkope en gemakkelijk te bewerken tin-lood legering, die vanaf de 14de eeuw "ajour" - d.i. doorzichtig - uitgewerkt werden.

Die nauvolghende nix
 bet was ghegheue by
 den engel gods. sinte
 benaert. wiele engel
 tolxen sprac aldus.
 See als dit gont dat co
 stelste is boue alle me
 tale. also is dit ghebet
 boue alle adere ghebede
 Ueest ghegouet
 alle oetme.
 Diechste dieft

Ze stellen de geliefde heilige, het vereerde beeld, de eerbiedwaardige relikwie voor en werden op hoed, of kledingsstuk - op de "pelerine" - vastgehecht, als teken van volbrachte pelgrimage. Ze zijn de rechtstreekse voorlopers van onze devotiemedailles, die rond 1500 definitief hun plaats ingenomen hebben. Mooie exemplaren van pelgrimstekens en van de vroegste medailles kunnen wij bewonderen op de rijk georneerde randversieringen van meer dan één miniatuur uit Vlaamse gebedenboeken van de 15-16de eeuw (9).

De medailles evolueerden rond 1600 van éenzijdige naar dubbelzijdige modellen. Die bestonden aanvankelijk uit dunne, aan mekaar gelaste plaatjes. Ze werden met de hamer geslagen en gelaken op bracteaten. Nadien kwamen er gegoten modellen in de handel en wat later kon men op de schroefpers een dertigtal exemplaren per minuut produceren. Gestadig aan moderniseerde de fabricage en dank zij de geperfectioneerde machines worden er thans duizenden per minuut bereikt.

Groot succes kenden de medailles, toen de pausen ze gingen zegenen, iets wat al jaren gebeurde met het "Agnus Dei" (10), een rond of ovaal wassen medaillon.

Op een zijde staat het Lam Gods met kruisbanier en de naam van de regerende paus, de andere kant toont de beeltenis van een heilige. Dit gebruik spruit voort uit een oude Romeinse gewoonte om de paaskaars te verdelen.

Vanaf de 15de eeuw werd het "Agnus Dei" gewijd op de donderdag in de paasweek, om op de vigilie van Beloken Pasen uitgedeeld te worden aan bepaalde personen, kerken en kloosters.

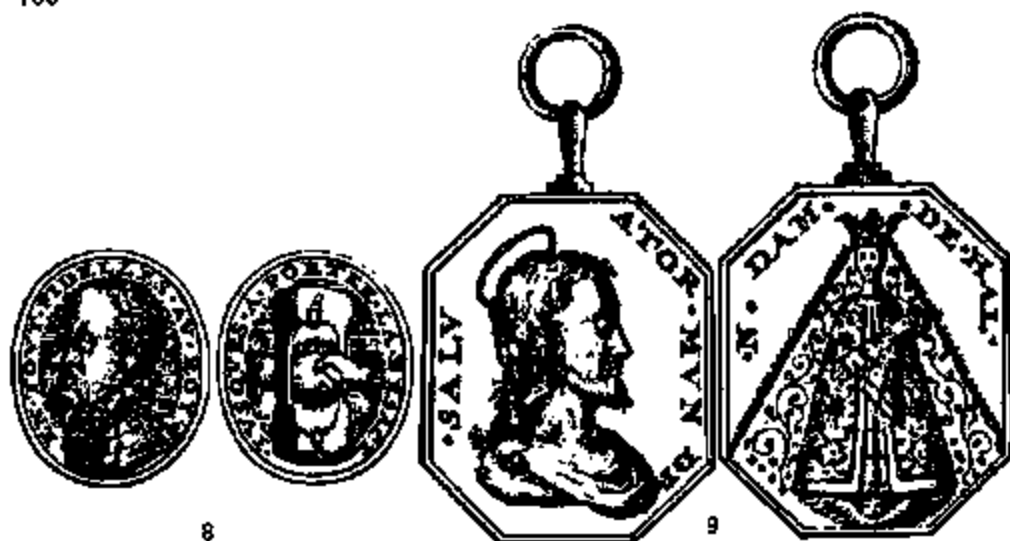
Dit geschiedde alleen in het 1ste en in elk 7de jaar van een pontificaat.

De medailles werden ook met allerlei aflaten begunstigd.

Famianus Strada (1572-1649), een Italiaans Jezuliet die schreef over de oorlogen in de Nederlanden en hun afscheiding van het Spaans Bewind, vertelt in zijn "De Bello Belgico" dat tijdens de veldtochten in Vlaanderen, de Spaanse soldaten een zilveren medaille op hun hoofddeksel droegen, door Pius V (1566-1572) in het eerste jaar van zijn pontificaat gezegend en met een volle aflat verrijkt.

Een zijde was gesierd met het borstbeeld van de Verlosser, de andere droeg een beeltenis van O.-L.-Vrouw van Halle.

Op initiatief van de Graaf d'Arschot werd ze geslagen als reactie tegen de penning die de Geuzen aan een lint om de hals droegen, met op een zijde het borstbeeld van Filips II van Spanje en op de andere kant een voorstelling van de bedelzak en de leuze: *ENTOVT FIDELLES AV ROY / IVSQUES A PORTER LA BESACE* (= in alles trouw aan de koning, zelfs tot de bedelstaf) (11).

In 1752 vierde Neukirchen - aan de Beierse-Boheemse grens - het jubileum van de bedevaart naar het H. Bloed en werden 6000 medailles uit Rome aangevoerd, die begenadigd waren met een volle aflaat in het stervensuur (12).

Toen de rozenkransdevotie zich in alle lagen van de bevolking verspreid had, werd het een algemeen gebruik dat de gelovigen aan hun paternoster de medailles hechtten van hun favoriete sinnen en liefkoosde devoties.

De mooiste exemplaren van medaillekunst vinden we in Italië, waar Antonio Pisano, alias Pisanello, (ca. 1395-1455), er de schepper van was, alsmede bij de Franse en Duitse artiesten uit de Renaissance.

Maar hun creaties waren gewoonlijk van profane aard, al kwamen er heelwat religieuze motieven bij te pas.

Ze waren bedoeld voor een select en bemiddeld publiek en hadden niets te maken met de vroomheid van de Kerk noch met de devotie van de gelovigen.

Fas onder impuls van de Contrareformatie - waarvan de Jezuïeten "het voorste legioen" vormden - bereikten de devotiemedailles, specifiek voor de grote massa bestemd, hun volle bloei.

Tijdens de 17-18de eeuw kenden ze een groot succes en onder invloed van de romantiek, die zo graag de klemtoon legde op de gevoelswaarden, zorgden fabrikanten uit Frankrijk, Italië en Duitsland voor een enorme produktie, die zelfs bij benadering niet te schatten is.

Artistieke uitblinkers zijn de talrijke medailles van Peter Seel (+ 1659), stempelenijder bij de Aartsbisschoppelijke Munt te Salzburg, en voornamelijk van zijn zoon Paul (+ 1695), alsmede van de naar Rome uitgeweken Beierse graveurs Hammer (1ste helft 18de eeuw), die niet enkel werk leverden voor de Europese genadeoorden, maar ook voor vele uit Centraal- en Zuidamerika.

10

1986

12

Op het gezag van René Laurentin, dat wel niemand zal betwisten, weten wij hoe enorm de oplagen waren van de Miraculeuze Medaille, die Onze-Lieve-Vrouw aan Catharine Labouré had gevraagd in 1830 en waarvan de eerste exemplaren geleverd werden door Vachette van Parijs in 1832.

Bij het overlijden van de zienster in 1876 - dat is 44 jaar na de eerste aanmaak - waren er al meer dan één miljard Miraculeuze Medailles verspreid (13).

De fabrikanten beoogden het grote publiek, zij leverden wat het cliënteel vroeg en hielden rekening met de geringe koopkracht van de massa.

Als we beseffen hoe bitter weinig onze mensen in kunstzinnigheid opgevoed werden (... en is dat nu beter? ...) dan mag het ons niet verwonderen dat tussen die ontzaglijke massa wel een procent kitsch te vinden is.

Vergeeten we daarbij niet dat in de tweede helft van de 19de eeuw de religieuze kunst in verval geraakt was.

De aristocratische tak van die decadentie was het devoot academisme en de populairere tak de bondleuserie, waarvan het Frans serieuwerk "Saint-Sulpice" een internationaal verspreid exponent was. Die hadden niets met kunst te maken, evenmin als met een echte vroomheid, maar slechts met gevoelerigheid (14).

Deze serieproducten waren welgekomen objecten voor winstbejag, want sinds onheuglijke tijden weten fabrikanten en handelaars geld te slaan uit religie.

Iets wat zich niet uitsluitend tot het christendom beperkt: de handelaars in beelden van Artemis - de Griekse jachtgodin en tweelingzuster van Apollo, die haar beroemde tempel had te Efeze - beklagden zich er reeds over dat Paulus door zijn prediking hun het brood uit de mond dreigde te nemen (15).

De meeste medailles zijn niet gesigneerd, soms dragen zij initialen of een stempeltje, die met de beste wil van de wereld niet identificeerbaar zijn.

Er zijn ook betere exemplaren en op die komen af en toe wel namen voor.

Een ereplaats bekleeden Marinus (+ 1880) en Ludovic Penin (+ 1868) uit Lyon (16).

13

14

Door hun uitgebreide en hoogstaande produktie hebben zij een grote invloed uitgeoefend op het renouveau van de religieuze medaillekunst.

Het mag hier wel vermeld worden dat zij van Vlaamse oorsprong waren : een tak van de familie vestigde zich vermoedelijk tijdens de 17de eeuw in de Provence.

Graag citeren wij de hedendaagse Franse medailleurs, Fernand Py en J. Desailly, want hun geïnspireerde kunst blinkt hoog uit boven de courante produktie.

Indien we om de ouderdom van een medaille te bepalen, ons baseren op de epigrafie, de stijlkenmerken en de voorstellingen zelf, dan blijft altijd de grootste omzichtigheid geboden.

want uit conservatisme of haatzuchtigheid gebruikten fabrikanten geregeld hun oude matrijzen voor nieuwe produktie.

Het komt er ten andere niet zo zeer op aan het tijdstip van de aanneming te kennen dan wel het jaar waarin de stempels gesneden werden.

Maar niets is zo delicaat als de juiste datum te willen bepalen van volkse en ambachtelijke voorwerpen.

Tenzij ze in de handel gebracht werden bij gelegenheid van een gebeurtenis waarvan de datum vaststaat.

Ook de vorm van de medaille kan enigszins een aanwijzing geven.

Wij mogen gerust stellen dat de overgrote meerderheid van de oude medailles rond of ovaal was, wat trouwens thans nog het meest gebruikelijk is.

Er zijn altijd fantasiemodellen geweest, soms erg elegante, maar de prullaria van de laatste decennia zijn symptomen van geestelijke armoede en verval.

Wanneer we de gebruikte materialen bekijken, is het niet moeilijk een chronologie vast te stellen.

Goud en zilver - voor de welgestelde klasse bestemd - zijn van alle tijden, terwijl geelkoper - af en toe ook verzilverd - gebruikt werd voor de goedkope exemplaren, dus voor de overgrote meerderheid, gedurende de hele 19de en het begin van de 20ste eeuw.

Rond 1905 kwam het aluminium op de markt en toen in de benarde oorlogsjaren 1914-1918 bijna alle metalen voor wapenfabricatie moesten ingeleverd worden, bleef het als enige grondstof over. Ook nadien was er zoveel vraag naar aluminium, dat het rond 1930 het geelkoper voorgoed verdrongen had.

De favoriet van de vijftiger jaren was alpaca, een witmetaal, beter dan aluminium maar goedkoper dan zilver.

Wat later boekte similar - dank zij zijn goudachtig uitzicht - nogal wat succes, maar het was te duur voor massaproductie en men moest terugrijpen naar aluminium, dat af en toe wel eens met een laagje similar bedekt werd.

Devotiemedaillies zijn voor de vrome geen toverkrachtige amuletten noch fetisjen, maar tekens die hem voortdurend herinneren aan zijn religie en de daaruit voortvloeiende verplichtingen. Ze sporen hem aan tot daden van geloof en liefde jegens God, hetzij rechtstreeks, hetzij via het voorbeeld van de afgebeelde heilige of het voorgestelde feit.

Het is dus niet van de medaillies zelf, dat hulp en soelaas kan verwacht worden, want de Kerk veroordeelt elke vorm van superstitie en hecht niet de minste intrinsieke waarde aan de medaillies zelf, maar wel aan de zegen die ze meekregen.

Door die wijding behoren ze tot de sacramentaliën en worden ze religieuze voorwerpen, die uitwendige expressies en formele symbolen zijn van het geloofsleven van de Kerk en haar belijders.

Als materiële documenten van vroomheid, eigen aard en zeden, helpen zij het innerlijke leven van onze voorouders beter kennen en waarderen. Wij beseffen niets van hun piëteit, als we geen begrip opbrengen voor de affectie, het vertrouwen en de intimiteit die hen verenigde met hun hemelse voorsprekers (17).

Devotiemedaillies zijn typische getuigen van de godsdienstige, culturele en sociale context waarin zij ontstonden en behoren zo doende tot de waardevolle kleinoden van ons geestelijk erfgoed.

NOTEN

1. Döry, 113.
2. Orban, 310.
3. Ullain, 139, 140.
4. Oppelt, 106, 197.
Vita Genovevæ virginis Parisiensis, cap. 6: "hunc transfaratum pro memoria mei et colla suspensum semper habeto".
5. Thurston, 112.
"cum signaculis Beati Thomae collo suspensis".
6. Köster, Pilgerzeichen, 15 - *Vlaene*, 101-111.
7. Köster, Pilgerzeichen, 18.
8. Nagen, 53 - *Wallfahrt ... Katalog*, 47, nr. 32.
9. Köster, Gemalte Kollektionen, passim.
10. Knippenberg I, 197-200.
11. Van Loon I, 84-88.
12. Döry, 113.
13. Laurentin I, 112.
14. Schoonbaert, 16-17 - *Durand*, passim.
15. *Vroomheid*, 6.
16. *Beysac*, passim.
17. *Platella*, 170.

ILLUSTRATIES

Alle pilgrimssteken en medailles zijn op hun reële grootte afgebeeld, tenzij anders vermeld.

1. Medaille uit de catacomben van Rome
 GAUDENTIANVS - Toewijding van een kind aan God / VRBICVS -
 Het offer van Abraham.
 Museum v.h. Vaticaan.
2. Pilgrimsteken : St. Servatius, Maastricht, 15de eeuw
 Museum Boymans - Van Beuningen, Rotterdam.
3. Pilgrimsteken : Ste-Godelieve, Gistel, 16de eeuw
 Replica : Penningkabinet v.d. Kon. Bibliotheek, Brussel.
4. Pilgrimsteken : Ste-Geztrudis, Nijvel, 16de eeuw
 Museum v.h. Vleeshuis Antwerpen.
5. Pilgrimsteken : O.-L.-Vrouw, Loreto, 14de eeuw
 Kunstgewerbe Museum, Keulen / foto : Rheinisches Bildarchiv,
 Keulen.
6. Vlaams Getijdenboek, rond 1500, Ms. 78 B 14, fol. 18^v, 19^x.
 Kupferstichkabinet, Berlijn.
7. Agnus Dei van Pius XI (1922-1939).
8. Grentpenning, naar Van Loon I, p. 85.
9. Medaille : De Goddelijke Zaligmaker / O.-L.-Vrouw van Halle
 naar Van Loon I, p. 86.
10. Medaille van Pisanello, brons, 84 mm. Ø
 Victoria and Albert Museum, Londen.
11. Paul Seel : medaille van Einsiedeln, 1648
 De grote monstrans van de abdij / Wijding van de kapel in
 bijzijn van de engelen
 Onderaan gesigneerd : P S
 Catalogus 306 B. Peus Nachf., Frankfurt, nr. 2528.
 (de reële grootte is : 44 x 39 mm).
12. Werkplaats van Bamern, 18de eeuw
 H. Barbara / H. Jacobus apostel
 Catalogus 311 B. Peus Nachf., Frankfurt, nr. 1962.
13. Ludovic Penin : Madonna, ca. 1865
 Onderaan gesigneerd : L. PENIN A LYON
 Beyssac, p. 59, nr. 116
 Foto : Archives Municipales de Lyon.
14. Fernand Py : Scapuliermedaille, ca. 1960
 H. Hart van Jezus / O.-L.-Vrouw van de Karmel
 Uitg. Riquet Frères, Parijs.

LITERATUUR

- BEYSSAC, J., *Marius et Ludovic Penin, orfèvres et médailleurs Lyonnais*, Lyon, 1901.
- CLAIN-STEFANELLI, E. en V., *Das grosse Buch der Münzen und Medaillen*, (München, 1976).
- DÖRY, L., *Bruderschaftsmedaillen*, in : *Jahrbuch für Volkskunde*, Würzburg, 1980.
- DURAND, J., *Une manufacture d'art chrétien. La "Sainterie" de Vendœuvre-sur-Barse. 1842-1861*, (Troyes, 1978).
- DURAND, J., *Les statues dites de Saint-Sulpice à Vendœuvre(Aube) et à Vaucouleurs (Meuse), (Vendœuvre-sur-Marne)*, 1982.
- HAGEN, U., *Die Wallfahrtsmedaillen des Rheinlandes in Geschichte und Volksleben*, Keulen, 1973.
- KNIPPENBERG, W.H.Th., *Devotionalia*, 2 dln. Eindhoven, (1980-1985).
- KÖSTER, K., *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln von mittelalterlichen Santiagostrasse. Saint-Léonard. Rocamadour. Saint-Gilles. Santiago de Compostela. Schleswiger Funde und Gesamtüberlieferung*. Neumünster, 1983.
- KÖSTER, K., *Gemalte Kollektionen von Pilgerzeichen und Religiösen Medaillen in flämischen Gebet- und Stundenbüchern des 15. und frühen 16. Jahrhunderts*, in : *Liber amicorum Herman Liebaers*, 1984, Brussel, 1984.
- LAURENTIN, R., *Vie authentique de Catherine Labouré*, 2 dln, Parijs, 1980.
- OPPELT, W., *Die Münze im Schmuck*, in : *Münzen in Brauch und Aberglauben*, Mainz, 1982.
- ORBAN, R., *Les médailles*, in : *Le Guide Marabout des Monnaies et Médailles*, (Verviers, 1975).
- PLATELLE, H., *Mentalités religieuses au moyen-âge dans les Pays-Bas du sud. Bilan d'une recherche*, in : *De Franse Nederlanden*, Rekkem, 1984.
- SCHOONBAERT, L.M.A., *Religieuze thematiek in de Belgische kunst van 1875 tot heden*, in : *Religieuze thematiek in de Belgische kunst 1875-1985*, (Brussel, 1986).
- THURSTON, H., *Medals, Devotional*, in : *The Catholic Encyclopedia*, 10, New York, 1907-1914.
- VAN LOON, G., *Beschryving der Nederlandsche penningen*, 4 dln, Den Haag, 1723-1731.
- VIASNE, A., *Vlaamse pelgrimstochten*, Brugge, 1982.

CATALOGI

- 1982, Utrecht, *Vroomheid per doosjn*, (ten. cat.), Utrecht, 1982.
- 1984, München, *Wallfahrt kennt keine Grenzen*, (ten. cat.), München, 1984.